

Савченко Михайло,

заступник директора з навчально-методичної роботи, вчитель історії, громадянської освіти, Київська гімназія східних мов №1, заслужений вчитель України, місто Київ

СВЯТОШИНОЗНАВСТВО В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ В ЕКСКУРСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті автор окреслює науково-теоретичні підходи до організації екскурсійної діяльності учнів Київської гімназії східних мов №1 у контексті краєзнавчої роботи зі святошинознавства як краєзнавства. Висвітлена розроблена юними дослідниками тематика краєзнавчих екскурсій для учнів, педагогів, батьків, місцевої громади. Наголошується на важливості наведених форм краєзнавчої, зокрема екскурсійної роботи у розвитку громадянської активності здобувачів освіти, їх соціокультурної взаємодії з метою охорони історико-культурної спадщини Святошина.

Ключові слова: святошинознавство як історичне (шкільне) краєзнавство, екскурсійна діяльність, розвиток громадянської активності, учні, Київська гімназія східних мов №1.

Постановка проблеми. Нині Україна продовжує шлях радикального оновлення всіх сфер економічного, суспільного, культурного життя, розбудови громадянського суспільства, залучення громадян до гуманітарних цінностей сучасної цивілізації. Сучасна освіта, українська школа покликані сприяти вихованню високоморальної громадянської особистості, якій властива гуманістична, громадянська культура, усвідомлення обов'язку, готовності до компетентної, відповідальної участі в житті суспільства, у розвитку демократії в Україні. Тому розвиток громадянської активності учнів повинен набути характеру системної, компетентнісно орієнтованої

педагогічної діяльності закладу освітим, тісної співпраці з батьками учнів, інститутами громадянського суспільства, місцевою громадою, органами влади, засобами масової інформації. Сучасна молодь прагне проявити свою індивідуальність, критично сприймає традиційні цінності і норми, але не критично оцінює масову забудову зелених масивів столиці України. Важливе місце в цьому процесі повинно належати історичному (шкільному) краєзнавству. Святошинознавство є простором для розвитку громадянської активності учнів, зокрема через організацію екскурсійної діяльності здобувачів освіти.

Аналіз досліджень і публікацій. Святошинознавство як киевознавство ми розглядаємо в контексті історичного краєзнавства. Краєзнавство – комплексне дослідження рідного краю. Термін «рідний край» трактується як: 1) історико-культурний регіон; 2) територіально-адміністративна одиниця (область, район, місто, село). Краєзнавство тісно пов'язане з музеєзнавством, народознавством, фольклористикою, етнологією, культурологією та іншими науковими дисциплінами [6, С. 430].

Краєзнавство розподіляється на державне (здійснюється у наукових установах – науково-дослідних інститутах, музеях, бібліотеках тощо), громадське (краєзнавчий рух із залученням широких кіл громадськості), педагогічне. У педагогічному краєзнавстві виокремлюється шкільне (учнівське). Шкільне краєзнавство – організована і керована педагогом діяльність учнів, що складається з освітньо-пізнавальних, пошуково-дослідних, практично-творчих компонентів і спрямована на систематичне вивчення, збереження і відтворення культурної спадщини рідного краю. Краєзнавство передбачає ознайомлення учнів з природою, географією, історією, культурою краю, сприяє формуванню національної самосвідомості і ціннісних орієнтацій, вихованню патріотичних почуттів, розвитку потреби й готовності поширювати й примножувати культурні надбання [6, С. 431].

У теорії педагогіки досліджувалися питання педагогічних засад шкільного краєзнавства та його предметні напрями – історичне, географічне,

літературне, художньо-естетичне, екологічне тощо. Впровадження краєзнавчих елементів під час вивчення навчальних предметів (історії, географії, літератури та ін.) сприяло підвищенню мотивації навчання, забезпечувало зв'язок закладів освіти з життям.

У шкільному краєзнавстві поєднуються такі форми роботи: урочні, позаурочні й позашкільні; масові, групові та індивідуальні.

Методика краєзнавчої роботи передбачає врахування специфіки етнокультурного середовища певного регіону, підготовку і проведення уроків-екскурсій, туристсько-краєзнавчих походів, фольклорно-етнографічних експедицій з метою ознайомлення учнів з історією, культурою регіону, в якому вони живуть. При цьому максимально враховуються інтереси учнів, які залучаються до самостійного планування тематики цих заходів, розробки маршрутів, вибору видів краєзнавчої діяльності, презентації результатів тощо. Під час краєзнавчої діяльності учні набувають інформаційних і самоосвітніх компетентностей, пов'язаних із роботою в бібліотеках, музеях, архівах, збиранням, обробкою та оформленням різноманітних матеріалів [6, С. 431432]. Важливим засобом краєзнавчої роботи є екскурсійна діяльність. Екскурсія розглядається як цілеспрямований та запрограмований наочний процес пізнання особою оточуючого світу, побудований на поєднанні зорових, слухових та інших вражень, який проходить під керівництвом підготовленого фахівця екскурсовода [4, С. 141].

Різні аспекти технологій екскурсознавства та сучасного музеєзнавства висвітлені у наукових публікаціях В. Бабарицької, К. Баханова, Н. Біласа, І. Березіної, Г. Бондаренка, Д. Боровського, О. Брель, С. Вакулишина, С. Галасюк, Т. Глушанок, С. Голубничої, З. Горбильової, С. Грибакової, Т. Дьорової, М. Ілюхіна, О. Каролоня, Ю. Ключко, О. Костюкової, Ю. Малєєва, О. Малиновської, С. Нездоймінова, С. Олексійко, Ю. Омельченка, О. Пометун, М. Рутинського, Н. Савінової, М. Савченка, О. Стецюк, А. Тельчарова, М. Урсу, Л. Федорової, В. Федорченко, Т. Хоменюк, Н. Хуусконена, І. Чагайди, В. Якубовського, С. Яценка т. ін.

Історію Святошинського району, довкілля околиці м. Києва досліджували Г. Борщевська, С. Вакулишин, І. Гирич, Н. Голота, І. Готун, Гузій, О. Доричевський, Л. Запольська, Р. Захарченко, М. Йосифчук, М. Кальницький, С. Кентій, С. Костирко, В. Мазепа, І. Савицька, К. Степанець, І. Сушко, Д. Шабанова т. ін. Визначну роль у дослідженні історії Святошина відіграли киевознавці С. Вакулишин [1; 2; 3; 8, С. 120-121, 135-152, С. 159-234], І. Гирич [5].

Мета статті полягає в окресленні науково-теоретичних підходів до розвитку громадянської активності учнів засобами цілеспрямованої екскурсійної діяльності у контексті розвитку святошинознавства як краєзнавчого руху в м. Києві.

Виклад основного матеріалу. Перед екскурсіями, як формами краєзнавчої діяльності, ставляться науково-прикладні, освітні та інші цілі. За часом змінюються функції та форми їх проведення. Функції екскурсії розглядаються в декількох аспектах: як самостійна форма виховання або складова частина інших форм виховання (патріотичного, громадянського, трудового, естетичного); як одна з форм навчання або складова інших форм; як форма роботи з масовою аудиторією; як епізодичний (разовий) захід, частина тематичного циклу, а також як один із щаблів пізнання т. ін.

Екскурсія розглядається як цілеспрямований та запрограмований наочний процес пізнання особистістю оточуючого світу, побудований на поєднанні зорових, слухових та інших вражень, який проходить під керівництвом кваліфікованого фахівця-екскурсовода [4, С. 89-90].

Важливим відправним моментом в організації екскурсійної роботи є дотримання ознак екскурсії: тривалість; наявність екскурсантів (групи або індивідуалів); наявність екскурсовода, який проводить екскурсію, і має відповідну професійну підготовку; наочність, зорове сприйняття, показ екскурсійних об'єктів на місці їх розташування; пересування учасників екскурсії по заздалегідь складеному маршруту; цілеспрямованість показу об'єктів, наявність певної теми; активна діяльність [4, С. 90-91].

Основними принципами екскурсії є: принцип науковості (достовірності) – екскурсійна інформація викладається відповідно до певного розділу науки (навчального предмета), факти події, теоретичні положення подаються в науковому трактуванні; принцип ідейності – об’єктивний підхід до змісту фактичного матеріалу при підготовці екскурсії; принцип зв’язку теорії з життям – актуальність екскурсійної інформації; принцип переконливості і дохідливості [4, С. 91].

Особлива увага приділяється використанню різних методів пізнання: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичний, методи абстрагування, аналогії, моделювання, узагальнення, експерименту т. ін. Всі ці методи тією чи іншою мірою використовуються при проведенні екскурсій [4, С. 91].

Основними принципами проектування та порядку підготовки екскурсії є: визначення мети і завдань екскурсії; вибір теми та її обґрунтування, аналіз ресурсів; відбір літератури і складання бібліографії; визначення інших джерел екскурсійного матеріалу; відбір і вивчення екскурсійних об’єктів; упорядкування схеми маршруту екскурсії; об’їзд або обхід маршруту; підготовка контрольного тексту екскурсії; комплектування «портфелю екскурсовода»; визначення методичних прийомів проведення екскурсії; визначення техніки ведення екскурсії; складання методичної розробки екскурсії; складання індивідуального тексту; прийом (здача) екскурсії; затвердження технологічних документів екскурсії.

Учні-екскурсоводи керуються принципами проектування екскурсії, які мають три основні етапи: попередня робота – підбір матеріалів для майбутньої екскурсії, їхнє вивчення (тобто процес нагромадження знань за даною темою, визначення мети й завдань екскурсії); одночасно з цим відбувається відбір об’єктів, на яких буде побудована екскурсія; безпосередня розробка саме екскурсії; заключний етап – прийом (захист) екскурсії на маршруті. Затвердження маршруту кожної екскурсії та технологічних документів керівником, допуск екскурсоводів, які захистили свою тему, до роботи на маршруті. Підготовка екскурсії завершується

складанням технологічної карти екскурсії, контрольного тексту, схемою маршруту, «портфелю екскурсовода».

Святошинознавство як краєзнавство передбачає вивчення історії Святошинського району м. Києва. Його історія пов'язана з дачним селищем Святошин (передмістя м. Києва), яке виникло у другій половині XIX – на початку XX століття. Заміські дачі киян відіграли важливу роль у формуванні та розвитку соціокультурного простору дачного селища. Процеси модернізації у м. Києві впливали на стан повсякденного життя заміської околиці м. Києва. Сприятливе природне середовище впливало на розвиток інфраструктури селища, на транспортне сполучення з м. Києвом, іншими населеними пунктами України.

Під керівництвом вчителів історії учні вивчають зміст законів України «Про музеї і музейну справу», «Про охорону культурної спадщини», збирають та систематизують інформацію на основі вивчення місцевості, фондів музею історії Святошинського району м. Києва, проводять місцеві краєзнавчі та історичні дослідження на засадах змісту святошинознавства (києвознавства).

Під час вивчення тем з історії рідного краю в курсі історії України, географії, української літератури, у результаті навчально-практичної діяльності учні вивчають основні віхи становлення та розвитку дачного селища Святошин (нашого краю) та вплив процесів модернізації на повсякденне життя мешканців краю; розвивають ключові та предметні компетентності, добирають історичний матеріал із різних джерел для характеристики Святошина на рубежах XIX-XXI століть, розвивають критичне мислення щодо сучасного стану збереження пам'яток місцевого значення у м. Києві; усвідомлюють вплив транспортного сполучення з м. Києвом на розвиток курортної інфраструктури дачного селища Святошин; виокремлюють роль києвознавців, святошинознавців у дослідженні історії краю; складають картосхеми Святошина – заміської околиці м. Києва, Святошинського району столиці у різні періоди; розпізнають на місцевості та описують збережені пам'ятки історії, архітектури, побудовані у Святошині в

різні періоди, обґрунтовують судження про визначальну роль природного, історико-культурного ареалу Святошина у збереженні історичного, природного ландшафту в умовах інтенсивної сучасної забудови у Святошинському районі м. Києва.

Під час захисту проєктів «Заснування дачного селища Святошин у приміській смузі м. Києва», «Природний ареал Святошина» учні виокремлюють топонім «Святошин», «Святошинські стави», «Скарбовий ліс», «Селище», демонструють відеопрезентації про перші писемні згадки про Святошин, про Миколу Святошу – чернігівського князя Святослава (у постригу Микола, прозваний «Святоша»), святого угодника Печерського, який жив у XII ст., заснував Микільсько-Шпитальний монастир. В Іпатіївському літописі є запис «на святошиному місці» [8, С. 65]. Поселення Святошин було знищено монголо-татарами (1240 р.), але назва збереглася та закріпилася за назвою місцевості – «Святошинська земля на р. Сирці» [8, С. 65-67]. Вперше Святошин згадується в польських документах 1619 р. Святошин, як дачне селище, виникло на західній околиці м. Києва у 1895 р., розплановане на місцевості Святошинського лісу вздовж Житомирського (Брест-Литовського) шосе.

Господарське освоєння Святошинського лісництва почалося з середини 80-х років XIX століття. Дачні будинки у Святошині будували елітні кияни, київські урядовці різних рангів та представники інтелігенції. Ці дачі стали архітектурними прикрасами дачного селища. З 500 святошинських дач до нашого часу збереглося декілька. За радянської доби були зруйновані дві культові споруди – дерев'яна церква Святого Миколая (Святоши) 1907 р. забудови та церква Святого Василя XIX століття. У 1921 р. Святошин був включений до київської міської смуги (утворення Святошинського підрайону Шулявського району). У 1923 р. на території дачного селища Святошин було утворено Святошинський район м. Києва. У 1931-1937 рр. та в 1944-1965 рр. – територія у складі Жовтневого району м. Києва. В 1973 – 2001 рр. – мікрорайон Святошин з прилеглими територіями утворили Ленінградський

район столиці України. Нині, з 2001 р. – мікрорайон у складі Святошинського району м. Києва [3, с.57].

Учні знайомляться з документами фондів Музею історії Святошинського району м. Києва, беруть інтерв'ю у киевознавця С.М. Вакулишина – керівника музею, члена Національної спілки краєзнавців України.

Збережені 9 історико-культурних будівель бувшого дачного селища Святошин кінця XIX – початку XX століття, як архітектурні, історичні, містобудівні пам'ятки, занесені до Каталога-довідника пам'яток історії та культури України в м. Києві та знаходяться під охороною [7, С.185-186].

Основними видами краєзнавчої роботи зі святошинознавства з учнями Київської гімназії східних мов №1 є: круглі столи, зустрічі з людьми, які прославили рідний край; квести, присвячені конкретним подіям, фактам, місцевої історії; інтелектуальні калейдоскопи знавців Києва, Святошинського району; проєкти «Святошинських вулиць історія в передзвоні подій», «Знайомтесь: історичний Святошин – західна брама м. Києва. Діалог столиць», «Цінності моєї родини», «Мій рідний край – моя історія», «Святошинці – захисники України», «Україно моя, мій Києве, рідний Святошин, я для тебе на світі живу», «На цій землі ми народились»; усні журнали, присвячені архітектурним пам'яткам Святошина; дискусії «Як зберегти історико-культурне довкілля Святошинського району м. Києва?», «Як зберегти природне довкілля Святошина?», краєзнавчі експедиції «Святошин на мапі Києва», «Дачі Святошина», практикуми з киевознавства на місцевості, «краєзнавчі оповітки», краєзнавчі читання «Ми – кияни – громадяни-патріоти України», учнівські наукові краєзнавчі конференції. Розробка екскурсійних маршрутів мікрорайонами «Святошин», «Біличі», «Академістечко», «Микільська Борщагівка», тематичні екскурсії до музею історії Святошинського району та участь у його заходах.

Важливим засобом патріотичного виховання учнів, їх громадянської активності є розроблені учнями краєзнавчі екскурсії, їх маршрути:

1. Тисячолітній Святошин (пішохідна екскурсія по сучасному мікрорайону Святошин у Святошинському районі м. Києва).

Святошин – один з найстародавніших куточків сучасного м. Києва. З 980р., коли на його теренах освоювали святошинський бір, на шляху Київ- Білгород- Житомир пронеслося над його сивою і юною головою понад 1000 років. Від замиської монастирської землі, угідь київських міщан до дачного селища Святошин 80-х років ХІХ століття. Святошин, ставши частиною м. Києва в 1921р., поступово перетворився в один з найчисельніших за населенням, великими промисловими центрами (ВО «Авіант», авіазавод, АТЕК, НДІ «Сатурн» т. ін.), у культурно-освітній центр.

Багато подій та трагедій побачив Святошин на своєму віку (в роки нацистської окупації 1941-1943 рр. у роки Другої світової війни). Він оспіваний поетами. Про нього знаходимо рядки у творах українських письменників ХХ-ХХІ століть.

Святошинські дачні будівлі межують із сучасними висотними будинками. Екскурсія знайомить з основними історичними етапами в житті Святошина.

2. Художники на карті Святошина (пішохідна екскурсія вулицями мікрорайону Святошин, які носять ім'я видатних художників України, Росії).

Святошин як колишня дачна, курортна місцевість має свій художній колорит. Бувші 1-а, 2-а, 3-я просіки у 60 – 70-і рр. отримали імена видатних художників А. Петрицького (1895-1964 рр.), І. Крамського (1837-1887 рр.), Ф. Кричевського (1879-1947 рр.). Їх життя, творчість безпосередньо не пов'язані зі Святошином. Проте українські майстри пензля Анатолій Петрицький та Федір Кричевський жили, працювали в м. Києві.

Російський художник Іван Крамської неодноразово бував у різних місцевостях України (Харків, Сумщина, Крим). Він – автор портрета Т.Г. Шевченка (1871р.), полотен, пов'язаних із творчістю М.В. Гоголя.

Екскурсія знайомить з їх творчістю.

В ході екскурсії учні відвідують виставки художніх робіт у Центрі позашкільної роботи Святошинського району.

3. Святошин в діалозі мов, культур (Заклади вищої та загальної середньої освіти в Святошині).

Екскурсія розповідає про витоки освіти у Святошинському районі столиці, починаються з 1842 р., коли для мешканців с. Братська Борщагівка почала діяти дворічна церковно-парафіяльна школа. Наприкінці XIX століття заснована елементарна школа для Рубежівської колонії малолітніх правопорушників. Приблизно 100 років тому було відкрито початкову 4-річну школу та прогімназію у Святошині, засновано комерційне училище пані Доменської, яке започаткувало професійну освіту в районі. У 1912р. діти Братської Борщагівки перейшли на 4-річну освіту у новому триповерховому будинку місцевої школи. У 1915 р. закріпилася школа німецької громади на хуторі Берковець. Збереглися типові будинки перших шкіл міського типу 1936 р. забудови на вулицях Львівській, Ф. Пушиної.

У 1956 р. була заснована Київська середня загальноосвітня школа- інтернат № 1 з поглибленим вивченням китайської мови, яка в 1990 р. була реорганізована у Київську гімназію-інтернат східних мов №1 (з 2003 р. – Київська гімназія східних мов №1).

На території нинішньої вулиці Львівської (колишньої Пушкінської) розташовано 3 заклади вищої освіти та 3 заклади загальної середньої освіти, у яких студенти, учні опановують різні іноземні мови.

Екскурсія знайомить з історією спеціалізованої школи № 40 з поглибленим вивченням німецької мови, Київського торгово-економічного коледжу, Відкритого Міжнародного університету розвитку людини «Україна», Київської гімназії східних мов №1, ЗЗСО № 140, Київського міжнародного університету, Європейського університету.

4. Святошин у героїчній обороні та визволенні м. Києва від нацистських окупантів.

Екскурсія проводиться по місцях боїв з німецько-нацистськими загарбниками під м. Києвом у липні-серпні 1941р. У ході екскурсії постає

бойовий та трудовий подвиги визволителів м. Києва у період оборони та визволенні Києва від нацистських окупантів у ході Другої світової війни.

Меморіальні дошки, пам'ятні знаки, пам'ятники, що зустрічаються на маршруті екскурсії, залишки траншей, оборонних споруд у Святошині та на його околицях допомагають відтворити складну історичну обстановку на київському напрямку, де вели бої війська Південно-Західного фронту, ополченці, мирні жителі. Через Святошин проходив контрнаступ ряду дивізій 38-ї армії 1 Українського фронту у Київській наступальній операції на початку листопада 1943 р. 5 листопада 1943р. Святошин був визволений. Тут знаходився військовий шпиталь для поранених бійців (у приміщенні нинішньої Київської гімназії східних мов №1), штаб 150-ї дивізії. Іменами визволителів названі у Святошині вулиці Ф. Пушиної, М. Котельникова, М. Краснова. На Святошинському кладовищі – братські могили воїнів.

5. Оглядова екскурсія «Київській гімназії східних мов .№1 – 85 років (1936 – 2021)» українською, англійською, східними мовами (китайською, японською, арабською, перською, гінді, турецькою, корейською).

6. Літературна екскурсія «Василь Стус у Святошині» т. ін.

Розроблені учнями екскурсії та їх маршрути є результатом пошукових експедицій що урізноманітнюють краєзнавчу роботу зі святошинознавства, розвивають в учнів історичну свідомість, моральну позицію, критичне мислення, громадянську активність, самостійність, зацікавленість у позитивних результатах, формують навички соціальної взаємодії учнів з педагогами, органами учнівського самоврядування, батьками, місцевою громадою, засобами масової інформації.

Висновки. У процесі розвитку екскурсійної діяльності зі святошинознавства як краєзнавства використовуються методологія повсякденності, технології виховання успішної особистості, саморозвитку учнів, технології колективних творчих справ, технології музейної педагогіки, екскурсійної діяльності, які розширюють можливості реалізації компетентнісного, особистісно орієнтованого підходів у громадянському

вихованні учнів, у педагогічному спрямуванні процесу самовиховання юних патріотів, розвитку у них етнонаціональних, морально-громадянських, культурно-мовних цінностей особистості демократичних, суспільно активних, відповідальних громадян, які здатні зберегти історико-культурний, архітектурний, природний ареал у період урбанізації, тотальної забудови околиць м. Києва.

Література

1. Вакулишин С. (Не) Мій Київ: Збірка статей з концептуального киевознавства. Київ: Світ Успіху, 2014. 208 с.
2. Вакулишин С. Околиці Києва: Докум.-публіцист. збірка. Київ: Географіка, 2009. 152 с.
3. Вакулишин С. Святошинський район столиці: Посібник з місцевої історії. Київ, 2004. 95 с.
4. Галасюк С.С., Нездоймінов С.Г. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 178 с.
5. Гирич І. Околиці історичного Києва. Київ: Либідь, 2017. 80 с.
6. Енциклопедія освіти /Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 430-432
7. Пам'ятки історії та культури України: Каталог-довідник. Зошит 2: Каталог-довідник пам'яток історії та культури України: м. Київ. Київ, 2010. 277 с.
8. Про землю і про людей святошинських: Колективне дослідження (Автор ідеї та керівник проекту В. Мазепа). Київ, 2008. 484 с.
9. Савченко М. Музейна педагогіка як засіб розвитку культурно-мовних цінностей та комунікативної компетентності учнів гімназії. *Музейна педагогіка в науковій освіті*: збірник тез доповідей учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 26 листопада 2020 р. /за наук. ред. С.О. Довгого. Київ: НЦ «Мала академія наук України», 2020. С. 86-91.

10. Савченко М.П. Селище Святошин у другій половині XIX – на початку XX століття (методична розробка уроку з історії України з теми «Наш край у другій половині XIX – на початку XX століття» для 9 класу). *Науково- методичний вісник Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради*: [науково- методичний збірник]. 2020. Випуск №2 (18). Ніжин: ПП Лисенко, 2020. С. 42-45.

11. Уривалкін О.М. Історичне краєзнавство: навчальний посібник. 2-ге вид., стереотип. Київ: КНТ, 2008. 296 с.